

*Др Гордана М. Дракић, ванредни професор
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
G.Drakis@pf.uns.ac.rs*

*Др Маџа М. Кулаузов, ванредни професор
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
M.Kulauzov@pf.uns.ac.rs*

*Др Урош Н. Станковић, асистент са докторатом
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
U.Stankovic@pf.uns.ac.rs*

ДЕЦА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ У ДОБА УСТАВОБРАНИТЕЉА – ЗАКНОДАВСТВО И СЛИЧИЦЕ СТВАРНОСТИ¹

Сажетак: У раду се говори о појединим одредбама породичноправних прописа донетих током владавине уставобранитеља о родитељском праву, усвојењу, хранитељству и стипендијском праву и износе дејства из њихове примене. Аутори засебно анализирају положај брачне, ванбрачне и усвојене деце и деце под стипендијском, кроз призму законодавства и стварности. Посебно се задржавају на односу између нормативног и стварног.

Кључне речи: деца, правни положај деце, Српски грађански законик, родитељско право, усвојење, стипендијство, хранитељство.

1. УВОД

Одредбама Српског грађанског законика о правном положају деце у науци је посвећено доста простора.² Ова кодификација својим значајем као

¹ Рад је настао у оквиру пројекта број 179079, „Биомедицина, заштита животне средине и право”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Види нпр. Лазар Марковић, *Породично право*, Београд 1920; Живојин М. Перић, *Специјални део грађанског права III – Породично право*, Београд 1923; Гордана Ковачек

да је засенила остатак породичноправног законодавства о деци, па је он у литератури слабо присутан.³ Још слабије су тамо присутни подаци о примени законодавства о деци, тако да се не зна јесу ли најмлађи житељи Кнежевине Србије заиста живели по слову правних норми које су им креирале живот. Наведене празнине писци овог рада покушали су унеколико да попуне подацима из архивске грађе, мемоарских записа, штампе и литературе.

Обухват свог истраживања аутори су били принуђени двоструко да ограниче – садржински и временски. Када је у питању прво ограничење, у раду ће бити обрађени само они прописи чију су примену истраживачи успели да документују. Чланак се простире на време владавине уставобранитељског режима (1842–1858). Мада са становишта ваљаности периодизације омеђавање феномена из правне историје граничним тачкама из политичке историје у овом случају није методолошки најисправнији поступак, проналазак другог правноисторијског камена међаша био би неизводив посао, јер је СГЗ важио на територији Србије до краја њеног постојања као самосталне државе (па и после).

У даљем тексту биће речи о четири групе деце: брачној, ванбрачној, усвојеној и оној под старатељством.

2. БРАЧНА ДЕЦА

Према члану 113 Српског грађанског законика брачна деца су деца рођена 180 дана после склапања брака њихових родитеља и 300 дана пошто је брачна заједница престала разводом или смрћу супруга. Могућност оспоравања статуса брачног детета постављена је у СГЗ (чл. 114) врло рестриктивно – муж би морао да докаже да у критичном периоду зачећа није могао имати полне односе са својом женом. О. Цвејић Јанчић запажа да та одред-

---

Станић, „Родитељско право у Српском грађанском законнику”, *Своо њедесеи ѓодина од доношења Српског грађанског законика (1844–1994)* (ур. Радмила Б. Ковачевић Куштримовић), Ниш 1995, 119–129, *ista*, „Pravni položaj deteta u porodičnom pravu Srbije i Vojvodine pre II svetskog rata”, *Građanska kodifikacija – zbornik radova* (ур. Radmila Kovačević Kuštrimović), Niš 2002, 225–232; Олга Цвејић Јанчић, „Родитељско право у Србији према Српском грађанском законнику из 1844. г.”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* (ЗРПФНС) 2-1/2004, 361–381.

³ *Насијављеније о љуишларном деловодсѣву* (1843); *Указ, да је свака обѣишина дужна сѣарати се о онаком сирочетѣу, које нема одкуд издржавати се* (1847); *уредба о условима под којима се хранитељу малолетног детета може уступити део посмртног имања* (1851); *Уредба о ѡсѣиуику и руковању са љуишларним новцима и с ѡкрејним имањем* (1852); *Решеније, да се ѡпредељенија Уредбе од 12. јунија 1847. ѓод. ВНо 838/СНо 501 и на ванбрачну децу расѣросѣиру* (1854); *допуна СГЗ из 1855. о истраживању ванбрачног очинства; Решеније о начину ѡсѣиуања љри љродаји љуишларни добара* (1856).

ба значи да је муж могао да оспорава брачни статус детета само ако докаже да физички није могао да одржава интимне односе са својом женом, док физиолошку немогућност вршења тих односа не би могао да истиче као разлог за оспоравање очинства над дететом. Оно остаје брачно и ако буде доказана прелјуба његове мајке, па чак и ако она сама призна да њен муж није отац детета.⁴

Фундаментална одредба о родитељским дужностима према деци је чл. 115 СГЗ. У њему стоји да су родитељи дужни да се брину о животу и здрављу своје деце, да их васпитавају, преносе им знања и подучавају их у вери.⁵ Током својих истраживања о реализацији тих дужности у пракси дошли смо до одређених сазнања, која ћемо у даљем тексту представити.

Извори казују да се родитељи често нису на ваљан начин бринули о телесном интегритету своје деце и да је такво понашање било последица заблуда родитеља да свом потомству чине добро. Те заблуде родитељи су имали и у погледу превенције болести деце и у погледу њиховог лечења.

Међу родитељима је владало уверење да малу децу треба што више хранити јер тако јачају, а познати лекар А. Медовић одвраћао их је од тог мишљења. Из више извора може се видети да су родитељи деци давали храну непримерену њиховом узрасту – међу неодговарајућим намирницама помињу се и вино, ракија и кафа. Врло је лако могуће да су родитељи сматрали да таквом исхраном деца постају крепкија и издржљивија.⁶

Родитељи су, пише Медовић, врло често објашњавали тегобе своје деце зубобољом и глистама, а малишани су се заправо борили са много тежим болестима попут запаљења груди или мозга. Уместо да болесну децу воде код лекара, родитељи су их ради излечења водили код врача; приликом неговања деце игнорисали су глас струке, али су зато слушали гласове „комшиница, кума и прија”.⁷

Васпитање деце у доба уставобранитеља на више места описује се као лоше – понекад уопштено, а понекад навођењем конкретних пропуста родитеља.

Спасић је писао да је кућно васпитање деце у Србији „посве зло и неваљало” и „злочесто” и да су примери лошег васпитања деце чешћи у градовима него у селима. Са друге стране, у једном чланку из *Србских новина*

⁴ Законик *џрађанскій за Княжесѣво србско* (Законик), Београд 1844, 21–22; О. Цвејић Јанчић, 365.

⁵ Законик, 22.

⁶ Милован Спасић, *Нравѣиеній воспитѣиѣлѣ деце*, Београд 1850, 117; Др Ив – вић, „Тѣлесно воспитаніе човѣка”, *Србске новине* (СН) 14/1851, 51; исти, „Душевно воспитаніе човѣка”, СН 16/1851, 59; Аћим Медовић, „О негованю деце у првимъ годинама живота”, *Родолобац* 6/1858, 43–44; 10/1858, 77; 13/1858, 104.

⁷ А. Медовић, *Родолобац* 2/1858, 15; 17/1858, 133.

из 1850. стоји да је васпитање и градске и сеоске, и богаташке и сиротињске деце – „зло и наопако”.⁸

Код више аутора пронашли смо тврдњу да родитељи нису правилно схватили васпитање деце. Неким писцима чинило се да родитељи мисле да је довољно да својој деци обезбеде храну и одећу, а други су пак сматрали да родитељи живе у уверењу да су своју улогу обавили ако дете пошаљу у школу. Код Спасића и аутора чланка *Родитељима у Подунавци* за 1843.⁹ као недостатак васпитања наводи се то што родитељи подстичу децу на нерад тиме што завиде нерадницима.¹⁰ Занимљиво је, а рекли бисмо и неочекивано, што се у текстовима из уставобранитељског периода јавља и став да родитељи својој деци исувише угађају. Спасић је замерао родитељима што децу уче да псују, па чак и да псовке упућују оцу или мајци. Васпитач ћерки кнеза Александра Матија Бан писао је да се псовању уче синови сиромашних родитеља – у Бановом делу се, међутим, види да оно говори о васпитању код „Југославјана” уопште, па се не може експлицитно тврдити да та констатација обухвата и децу у Србији.¹¹

У свом писму Министарству просвете од 1. марта 1850. Спасић каже да се родитељи ревностно старају да своју децу оспособе за одређено занимање. Било је, дакако, и родитеља који су својој деци преносили друга знања. Владимир Јовановић, отац Слободана Јовановића, записао је у својим успоменама како му је отац помагао да савлада школске обавезе. Мемоарски записи Светозара Марковића садрже податак да су мемоаристу у родитељском дому учили да чита и пише.¹²

Колико су родитељи поучавали своју децу вери, тешко је рећи. У *Србским новинама* од 5. јула 1849. објављен је чланак у коме се помиње да у београдским црквама нема ко да поје, пошто родитељи од почетка школског распуста не шаљу децу у богомоље. У истом листу годину и по дана касније штампан је текст у коме се тврди да родитељи са села боље усаде у своју децу верска осећања него они из града. Спасић је пак критиковао родитеље што децу уче празноверицама – да постоје вештице, вампири и друга чудо-

⁸ „Мисли о народной просвети и о школама народним”, СН 112/1850, 425; М. Спасић, *Педагогично-методично насћавање за учитељ основны школа*, Београд 1859, 31; Владета М. Тешић, *Морално васпитање у школама Србије (1830–1878)*, Београд 1974, 109.

⁹ Потписан је иницијалима Г. П.; у броју *Подунавке* од 22. августа 1845 (стр. 136) као аутор чланка потписан је Гаврило Поповић, тадашњи професор Лицеја, који се бавио педагошким питањима, па је велика вероватноћа да се он крије иза поменутих иницијала.

¹⁰ Г. П., „Родитељима”, *Подунавка* 3/1843, 11; М. Спасић (1850), 23, 25, 66; „Мисли о народной просвети и о школама народним”, СН 78/1850, 295.

¹¹ Матија Бан, *Воспитатель женский* I, Београд 1847, 95, 101; М. Спасић (1850), 115–116; СН 35/1852, 125.

¹² Светозар Марковић, *Идеје о васпитању и образовању*, Београд 1979, 91; В. М. Тешић, 109; Владимир Јовановић, *Успомене* (приредио Василије Крестић), Београд 1988, 31.

вишта и да се врачањем може предвидети будућност. Треба истаћи да су, према Спасићу, родитељи деци која плачу говорили да ће им свештеник одсећи уши и језик и да су децу учили да грде Бога кад грми. Ово нимало хришћанско поступање Спасић није везао за родитеље из одређеног типа насеља.¹³

Чланом 116 СГЗ било је предвиђено да вршење родитељског права првенствено лежи на оцу. Врло је тешко, скоро немогуће, утврдити како су тачно родитељске дужности биле дељене у пракси. Треба ипак скренути пажњу на један врло индикативан документ. Ради се о писму Економског одељења Министарства унутрашњих дела Државном савету од 2. августа 1857, где се каже да осуђенице на издржавање казне у казнени завод у Топчидеру често са собом доводе и своју малу децу. Према је Министарство више пута издавало наредбе да се деца повере родбини осуђенице, нико није желео да их узме.¹⁴ Везаност мале деце за мајку била је, дакле, толико чврста да се од ње ни под оваквим условима нису одвајала.

Члан 119 СГЗ предвиђао је да је за издржавање деце пре свега дужан да се стара отац. Извори сведоче да је у стварности тако и било. Доказе за овај закључак могу представљати поједини акти у којима се узгред говори о материјалном положају очева и удовица.

Образлажући свој предлог да се у Србији уведе фонд за удовице и сирочад чиновника, Државни савет писао је кнезу Александру 10. октобра 1843. да државни службеници од плате не могу издржавати своје породице и да су ретки они који после смрти оставе жене и децу у добром имовном стању. Посланик Палежа на Светоандрејској скупштини Алекса Јоксимовић тражио је да се нижим чиновницима плата повиси на 400 талира, реторички се питајући како ће они са два или три цванцика издржавати жену и децу. Смедеревски прота писао је Београдској митрополији о удовицама „без крова и хлеба, са неколико ситне и голе деце“.¹⁵

У члану 119 СГЗ била је прописана и супсидијерна обавеза старешине задруге да се поред оца стара о издржавању детета. Шабачко окружно начелство известило је 6. октобра 1853. Министарство унутрашњих дела да је сазнало да у његовом округу задругари без синова неће нимало да припо-

¹³ Г.П., „Београдскій дневникъ”, СН 65/1849; „Писма съ Дунава”, СН 22/1851, 83; М. Спасић (1850), 35.

¹⁴ Архив Србије (АС), Државни савет (ДС), 595/1857, Министарство унутрашњих дела Савету, Београд, 2. август 1857.

¹⁵ АС, ДС, 485/1843, Државни савет кнезу Александру, Београд, 10. октобар 1843; Андрија Раденић, *Светоандрејска скупштина*, Београд 1964, 102; Александра Вулетић, „Удова лица и структурна динамика породичног домаћинства у српском сеоском друштву 19. века”, *Село Балкана. Конјинуитет и промене кроз историју* (ур. Срђан Рудић и Светлана Ћалдовић Шијаковић), Београд 2017, 151.

могну око издржавања својих синоваца, притом не прецизирајући да ли су поменути задругари и старешине задруге.¹⁶

Родитељи су према чл. 120 СГЗ били овлашћени да телесно кажњавају своју непослушну децу. Када су и колико они то своје овлашћење користили? Г. П. је сматрао да су родитељи били недоследни у погледу физичког кажњавања деце – у добром расположењу опраштали би им многе несташлуке, али би малишани искусили батине ако се родитељима нешто лоше догоди. У чланку из *Србских новина* за 1851. помиње се да неке маме у љутини децу туку „тирјански”. Деца би, према Г. П-у, нарочито лоше прошла уколико од родитеља зајмодавац затражи да му врате новац – тада би, тврди аутор, отац и мајка постајали „свирепи звер”.¹⁷

Илустративни прилог одговору на питање из друге реченице претходног одломка пружају делови успомена познате деце из уставобранитељског доба. Милан Ђ. Милићевић – књижевник, историчар, етнолог, академик – записао је у својим успоменама да га је отац истукао јер је одраслог човека питао (како сам вели, у шалливом тону) зашто га није поздравио. У сећању Владимира Јовановића остала је сликовита реченица једног његовог друга из детињства: „До шесте године бије нас мати, а брани отац... од шесте године бију нас отац и учитељи, а теши мати... Тако је у нас тајна васпитавања омладине у батини.”¹⁸

Према члану 124 СГЗ отац је имао овлашћење да деци одреди начин живота по сопственом нахођењу. У Милићевићевим успоменама пажљиви читалац ће приметити да, говорећи о својим дечачким данима, мемоариста само оца наводи као доносиоца одлука о свом даљем животном путу. Отац је био у дилеми које занимање да изабере за свог сина, будући да је овај болешљив, и отац је тај који је одлучио да мали Милан иде на даље школовање. Доста говори и реченица Илије Гарашанина упућена сину који је због лоших оцена хтео да пређе у лакшу школу: „Ја сам ту науку за тебе изабрао и то оћу и ако то не буде ја друго ништа нећу нити шта друго бити може.”¹⁹

У другим изворима које смо консултовали отац се не наводи изричито као творац животног пута своје деце, али се из њих може јасно закључити према чему родитељи у том погледу нису имали афинитет. Током целе уставобранитељске владавине основне школе кубуриле су са малим бројем уче-

¹⁶ АС, Министарство унутрашњих дела – Полицајно одељење (МУД-П), 1853, фасцикла VIII, ред 100, Шабачко окружно начелство Министарству унутрашњих дела, Шабац, 6. октобар 1853.

¹⁷ Г. П. (1843), 11; Др Ив – вић (1851а), 51.

¹⁸ М. Ђ. Милићевић, 38–39; В. Јовановић, 31.

¹⁹ Милан Ђ. Милићевић, *Успомене (1831–1855)* (приредио Божидар Ковачевић), Београд 1955, 28, 40; Александра Вулетић, „Из породичног живота Илије Гарашанина”, *Писмо – зборник радова* (ур. Радош Љушић), Београд 2001, 132.

ника. Родитељи врло често децу нису хтели да шаљу у школу наводећи као изговоре то да су им она потребна за чување стоке или да се неће бавити послом који захтева образовање.²⁰ Било је, наравно, и родитеља који су хтели да им се деца школују, о чему сведочи одломак овог рада посвећен примени члана 115 СГЗ, али и неки други текстови.²¹

3. ВАНБРАЧНА ДЕЦА

Док СГЗ није донет, односи настали поводом ванбрачног рођења најисцрпније су нормирани двама правним актима. Један је наредба Суда народног србског и кнеза Милоша од 8/9. јуна 1827, која садржи одредбе о спречавању ванбрачног рађања и обезбеђењу дојиле за ванбрачно дете, као и казнене одредбе. Други правни акт из ове материје – распис Министарства правде од 10. марта 1842 – односи се на издржавање ванбрачног детета. Министарство правде предложило је 18. јануара 1843. Савету да се донесе уредба о ванбрачној деци, али евентуални одговор на тај предлог нисмо пронашли.²²

Према члану 128 СГЗ ванбрачна деца су она деца коју је родила неудата жена или пак она коју удата жена роди у року од 180 дана после склапања брака или 300 дана након развода брака или мужевљеве смрти.²³ Из члана 134 СГЗ, који каже да се ванбрачна деца могу позаконити између осталог и конвалидацијом рушљивог брака²⁴, произлази да су и деца рођена у таквим

²⁰ Спасић је навео неке од изговора којима су се родитељи служили: „волим да ми чува козе, него да иде у школу” „Ја нисам у школу ишао па хвала Богу добро”, „неће ми бити поп или писар да га у школу дајем”, „нема ко да ми чува стоку”, М. С., „Нешто о просвјети народа хришћански уопште и Срба у Србији понаособ”, СН 14/1847, 54; Милован Спасић, *Размишљавањ о најредку у њросвети*, Београд 1848, 5; Спасић (1850), 126. У чланку *О давању деце у школу*, објављеном у народном календару *Шумадинац* за 1851, среће се дијалог учитеља Неше и његовог пријатеља Благоја, у коме овај други износи аргументе „обичног народа” против школовања деце и ти аргументи врло наликују онима са којима се Спасић сусретао. Вид. „О давану деце у школу”, *Шумадинац*, Београд 1851, 56–57.

²¹ Види нпр. СН 42/1856, 170; АС, Министарство просвете (МП), 1849, ф. IV, р. 314, Милован Спасић Министарству просвете, Београд, 12. децембар 1849; АС, МП, 1851, ф. II, р. 403, исти истом, Београд 1. август 1851.

²² Војислав Михаиловић, *Из историје санишћета у обновљеној Србији од 1804–1860*, Београд 1951, 570–572; АС, ДС, 606/1843, распис Министарства правде од 10. марта 1842, бр. 607; Министарство правде Савету, Београд, 18. јануар 1843.

²³ *Законик*, 24.

²⁴ Министарство просвете дошло је 1843. на идеју да се изда уредба о деци без родитеља и деци рођеној у незаконитим браковима. Савет је, зачудо, ту замисао прихватио, иако је нацрт СГЗ у том тренутку већ био поднет на преглед. Но предложена уредба ипак није донета. АС, ДС, 303/1843, Министарство просвете Савету, Београд, 10. мај 1843; АС, Министарство иностраних дела – Внутрено одељење (МИД-В), 1843, ф. II, р. 201, Савет кнезу Александру, 17. мај 1843.

браковима била ванбрачна. Први критичар СГЗ Павле Шероглић оправдано је указивао на недостатак одредбе о статусу деце рођене у тренутку када су им родитељи били разлучени.²⁵

Члан 129 СГЗ прописивао је да су старање о животу и здрављу ванбрачног детета, његово васпитање и поучавање у вери дужности дететове мајке. Она је дужна и да га издржава, а формулација да је отац обавезан да то чини „уз матер и после матере” (чл. 131 СГЗ) изгледа језички противречно: као да очева обавеза издржавања ванбрачног детета постоји истовремено и увек и супсидијерно, када мајка за то нема довољно средстава. Године 1854. дејство уредбе о издржавању сирочади из средстава општина (1847) проширено је и на децу без родитеља рођену ван брака.²⁶

Постојала је објективна опасност да мајка не само да се неће бринуту о животу и здрављу детета, него да ће га и убити. На ванбрачно рођење средином XIX века гледало се као на велику срамоту²⁷, које су мајке понекад желеле да избегну уклањањем плода свог греха. Да би се спречио такав развој догађаја, ванбрачне мајке су, пошто се сазна за рођење детета, стављане под надзор. Казнена политика за кривично дело чедоморства била је строга – у случајевима на које смо наишли, преступнице су кажњаване једногодишњим или вишегодишњим лишењем слободе и телесном казном.²⁸ Тешко је проценити колико су власти биле успешне у спречавању убистава деце рођене ван брака. У судским статистикама из периода уставобранитеља појављују се кривична дела побачаја и одбацивања детета, али се без увида у грађу окружних судова не може тврдити да су њихови извршиоци ванбрачне мајке.²⁹ Осим тога, и утврђивање тачног броја ванбрачних рођења у уставобранитељском периоду представља врло тежак задатак.³⁰

²⁵ *Законик*, 25; Павле Шероглић, „Прегледъ Законника грађанскогъ за Княжество Сербію, 25. марта 1844. обнародованогъ”, *Бачка вила* 4/1845, 124–125.

²⁶ *Законик*, 24–25; Маша Кулаузов, „Законодавство и судска пракса о ванбрачној деци у Србији XIX века”, ЗРПФНС 3/2014, 282. У писму Министарства унутрашњих дела Савету од 1. новембра 1854. налази се податак да су у Београду и пре проширења дејства уредбе из 1847. ванбрачно рођена сирочад издржавана о трошку општине. Вид. АС, ДС, 491/1854, Економско одељење МУД Савету, Београд 1. новембар 1854.

²⁷ Упор. супротно, изненађујуће антрополошки либерално гледиште на овај феномен у Рудничком округу у Сретен Ј. Поповић у *Пушовању њо новој Србији (1878 и 1880)*, Београд 1950, 42.

²⁸ Александра Вулетић, „Нежељена деца”, *Museum* 10/2009, 80; ista, „Infanticide – Between a Private Matter and Public Concern in Serbia from 1800 to 1860”, *Dying and Death from 18th to 21st Century Europe* (eds. Marius Rotar, Adriana Teodorescu), Newcastle 2011, 152, АС, МИД-В, 1843, ф. II, р. 214, Министарство правде кнезу Александру, Београд, 13. мај 1843; Кнез Александар Министарству правде, Београд, 13. септембар 1843.

²⁹ Вид. АС, ДС, 380/1853, 462/1854, 783/1857, 409/1858, 1045/1859; *Шумадинка*, 5/1855, 20.

³⁰ Податке о броју ванбрачних рођења у појединим местима вид. у СН 14/1858, 43; Миленко С. Филиповић, *Таковци – етнолошка њосмайрања*, 66; А. Вулетић (2009), 70.

Јелена, удовица Јована Дамјановића из Врбаве, родила је ванбрачно дете чији је отац остао непознат, а она сама није могла да га издржава, пошто као „грду и наказу и болестну” нико није желео да је узме у службу. Стога је Савет одлучио да се детету пронађе хранитељ. Нисмо успели да утврдимо да ли је то била редовна пракса у случају да ванбрачна мајка нема довољно средстава за издржавање свог детета. Између 1. новембра 1857. и 1. новембра 1858. пред окружним судовима вођене су 23 парнице за издржавање ванбрачног детета.³¹

Сто тридесети члан СГЗ регулисао је могућност истраживања ванбрачног очинства. Мајка и сви које се то питање тиче имали су право да истражују ко је отац ванбрачног детета, али на основу изјаве мајке да је одређени мушкарац с њом имао интимне односе у критичном периоду зачећа тај мушкарац није могао бити проглашен за оца детета. Димитрије Матић запазио је у свом коментару СГЗ да члан 130 не важи, јер његова друга тачка потиरे прву. То исто сматрао је и Врховни суд, који је 1855. Министарству правде писао да би дотични члан требало променити тако да друга тачка гласи да је за установљење очинства ванбрачног детета довољно доказати да је претпостављени отац у критичном периоду зачећа имао интимне односе са дететовом мајком. Министарство правде није се сложило са предлогом Врховног суда, сматрајући да је он штетан по јавни морал и да би, у случају да ванбрачна мајка за оца свог детета означи ожењеног човека, то могло довести до развода његовог брака. Министарство правде предложило је Савету да се озакони вансудско истраживање ванбрачног очинства. Савет није усвојио тај предлог. Сматрао је да чл. 130 СГЗ делује нејасно само зато што у њему нису прописана доказна средства којима се може истраживати ванбрачно очинство и стога кнезу Александру предложио да се тај члан допуни тачком да ће се за утврђивање ванбрачног очинства користити сва доказна средства предвиђена у Законику о поступку судском у грађанским делима (1853). Кнез Александар одобрио је тај предлог.³²

Судећи по једној пресуди ваљевског окружног суда из 1846, признање ванбрачног очинства производило је дејство на положај детета према оцу и ако је дато у кривичном поступку. Кривичном пресудом ваљевског окружног

³¹ Подстакнуто Јеленином невољом, Министарство је Савету предложило издавање уредбе о издржавању деце болесних и сиромашних самохраних родитеља. Савет је сматрао да је боље да он о том питању одлучује од случаја до случаја. АС, ДС, 203/1851, Министарство правде Савету, Београд, 30. март 1851; Савет кнезу Александру, Београд, 23. мај 1851; АС, ДС, 1845/1859, Изводъ свию грађанскій дѣла, која су се предъ првостепенимъ судовима за суђењемъ наодила, која су рђшена, и која су јошть нерђшена заостала, и то по родовима нђиовимъ означена, т.е. одъ 1. ноемвра 1857. до 1. ноемвра 1858. год.

³² Законик, 24–25; Димитрије Матић, *Објаснењь Грађанскоѡ законика за Княжесѡво србско I*, Београд 1850, 178; Маша Кулаузов, „Предлози измена законске одредбе о истраживању ванбрачног очинства из 1855. године”, ЗРПФНС 4/2015, 1753–1758.

суда наложено је Миливоју Тесаровићу из Врагочанице, који је у кривичном поступку признао да је отац ванбрачног детета своје снахе Манде, да дете узме код себе и брине се о њему.³³

4. УСВОЈЕНА ДЕЦА И ЦРТИЦЕ О ХРАНИТЕЉСТВУ³⁴

У члану 136 СГЗ је стајало да се усвојена туђа деца сасвим или делимично изједначавају са рођеном. У теорији се подвлачило да придев „туђа” треба схватити тако да је усвојилац могао да усваја и своје крвне сроднике. Став теорије потврђује један пример из праксе: у *Србским новинама* за 1856. оглашен је раскид уговора о усвојењу између Добросава Ресавца и његовог синовца Косте.³⁵

За пуноважност усвојења је према члану 141 СГЗ био неопходан пристанак родитеља потенцијалног усвојеника. У штампи уставобранитељског доба могу се пронаћи огласи у којима се деца нуде на усвајање. Такве понуде долазиле су најчешће од сиромашних мајки, а узраст деце понуђене на усвајање кретао се од четири месеца до десет година.³⁶

Институт хранитељства у доба уставобранитеља прилично је тешко обрадити. Наиме, на њега се односи само један члан СГЗ, а текстови извора тога доба најчешће нису тако прецизно формулисани да би се на основу њих могло децидирано рећи да ли је у конкретном случају реч о хранитељству, усвојењу или простом чувању детета. Ипак, на основу језичке анализе докумената разасутих у разним архивским фондовима и упоређењем описа односа између деце и њихових издржавалаца са прописима о институтима сличним хранитељству, може се закључити да поменути односи не могу бити ништа друго до хранитељство. Архивска грађа говори о начину заснивања хранитељства, категоријама деце која су била код хранитеља, изворима средстава за издржавање деце и трајању хранитељства.

Чланом 144 СГЗ хранитељство је одређено као врста усвојења које није ни потпуно ни непотпуно, а да храњеник има право само на пристојно издржавање и „упутствовање”. Права и обавезе хранитеља СГЗ није регулисао. Уредбом донетом 17. јула 1851. било је прописано да се хранитељу детета под старатељством може уступити одређени део имања тог детета, али само на предлог старатеља и уз његове обавезе да мотри да ли хранитељ

³³ Обрад Гавриловић, *Ваљевски окружни суд 1815–1865. године*, Београд 1973, 314–315.

³⁴ Ове две групе деце сврстане су у исто поглавље због тога што је према СГЗ (чл. 144) хранитељство било једна од врста усвојења.

³⁵ *Законик*, 25; СН 224/1856, 1106; Ј. Марковић, 179; М. Кулаузов (2014), 285.

³⁶ СН 135/1854, 266; СН 59/1855, 254; СН 7/1856, 32; *Шумадинка*, 95/1856, 588; СН 66/1857, 250.

добро испуњава своје дужности и да гарантује да он уступљено имање неће упропастити.³⁷

Према речима извора, хранитељство се заснивало фактичким путем – простим узимањем детета под своје, без икаквих правних формалности. Тадија, слуга проте Матеје Ненадовића, за живота се погодио са извесном Станицом да му чува сина Љубомира, а после Тадијине смрти она је дете задржала код себе и издржавала га. Тетка Јање и Јелене Станковић је након смрти своје сестре Катарине одвела децу у своју кућу и старала се о њима још док су власти биле у потрази за хранитељем. У *Србским новинама* за 1857. постоји један оглас у којем се тражи хранитељ за двоје деце сиромашне мајке.³⁸

Хранитељима су поверавана деца без једног или оба родитеља. Извесна Дмитра водила је бригу о малом детету већ помињане Јелене, удовице Јована Дамјановића. Са друге стране, хранитеља су имали и двоје деце покојних Ђорђа Црногорца и његове супруге из Ваљева. Било је случајева да су хранитеља имала и деца под старатељством, што се види из горе поменуте уредбе из 1851, али и чињенице да се у једном акту о издржавању детета покојног Ђорђа Николића из Смедерева поред татора помиње и хранитељка Ана Петрова.³⁹

Трошкови издржавања деце код хранитеља подмиривани су из различитих извора. Када се Министарство правде 1847. обратило Савету са предлогом да се Ани Петровој накнада за старање о детету исплати из државне касе, Савет је то одбио и донео уредбу којом је предвиђено да трошкове издржавања сирочади носе општине. Стилизација те уредбе упућује на закључак да је и пре њеног доношења то падало на терет општина. У изворима се, међутим, и пре и после доношења наведеног правног акта јављају случајеви у којима је држава издвојила новац за издржавање детета код хранитеља. У уредби из 1847. каже се да је општина дужна да издржава сироче тек уколико тога нико неће да се прими, из чега следи да је хранитељ могао да издржава дете и сопственим средствима.⁴⁰

³⁷ *Законик*, 27; М. Кулаузов (2014), 282; *Сборникъ закона' и уредба', и уредбены' указа' изданы' у Княжесѣству Срѣји (Зборник закона)* 6/1853, 37.

³⁸ Марија Драшкић, „Усвојење и хранитељство – добра традиција Српског грађанског законика”, *Српски грађански законик – 170 година* (ур. Милена Полојац, Зоран С. Мирковић, Марко Ђурђевић), Београд 2014, 140; АС, МИД-В, 1843, ф. II, р. 201, Савет кнезу Александру, Београд, 17. мај 1843; АС, ДС, 51/1846, Министарство унутрашњих дела Савету, Београд, 23. јануар 1846; СН 117/1857, 455.

³⁹ АС, МУД-П, 1844, ф. IV, р. 30, Ваљевско окружно начелство Министарству унутрашњих дела, Ваљево, 3. децембар 1843; АС, ДС, 259/1846, Савет кнезу Александру, Београд, 14. август 1846; АС, ДС, 203/1851, Министарство правде Савету, Београд, 30. март 1851.

⁴⁰ *Зборник закона* 4/1847, 32–33; М. Кулаузов (2014), 281.

Потенцијално трајање хранитељства није било једнообразно одређено. Заједничко за све случајеве је да је одређен рок трајања хранитељства, али се он разликује од извора до извора. За горе наведену Станицу одлучено је да буде хранитељ дечаку Љубомиру док га неко не усвоји. Решењем законодавне власти одређено је да Јању и Јелену Станковић тетка издржава до појављивања неког сродника који би над њима преузео бригу. Савет је хтео да се за дете удовице Јелене нађе хранитељ за наредне три године.⁴¹ Најчешће је хранитељство требало да траје до „возраста“.⁴² Тешко је докучити који је то узраст детета. Префикс *воз-* је славеносербска верзија префикса *уз-*, који испред глагола може да означава „наглашавање почетка радње“⁴³, што би значило да је „возраст“ животно доба када дете почне да одраста и у којем може само да се брине о себи. Томе у прилог иде и налог Савета ваљевском окружном начелству да нађе запослење за петоро деце Ђорђа Црногорца када дођу до „возраста“.⁴⁴

5. ДЕЦА ПОД СТАРАТЕЉСТВОМ

Материја старатељства је пре доношења СГЗ била најпотпуније уређена *Насћаваљенијем о ѿуипларном деловодсѣву* од 30. децембра 1843. Тим правним актом регулисани су постављање старатеља и његове обавезе према старанику, као и управљање пупиларним имањем. Након што је СГЗ донет наставиле су да важе одредбе расписа о питањима која Законик није садржао.⁴⁵

Старатељ се према члану 156 СГЗ поставља деци која су остала без оца. Од смрти оца до постављања старатеља туторске дужности обавезна је да обавља прво мајка, а уколико ње нема, следећи у редоследу у одсуству претходног: задружни старешина, деда и баба са очеве стране, стриц, деда и баба са мајчине стране, ујак, сва остала родбина, према близини сродства

⁴¹ АС, МИД-В, 1843, ф. II, р. 201, Савет кнезу Александру, Београд, 17. мај 1843; Кнез Александар Министарствима просвете и финансија, Београд, 16. септембар 1843; АС, ДС, 51/1846, Савет кнезу Александру, Београд, 19. фебруар 1843; Кнез Александар Савету, Београд, 2. март 1846; АС, ДС, 203/1851, Савет кнезу Александру, Београд, 23. мај 1851.

⁴² АС, ДС, МУД-П, 1844, ф. IV, р. 30, Ваљевско окружно начелство Министарству унутрашњих дела, Ваљево, 3. децембар 1843; АС, ДС, 35/1844, Савет кнезу, Београд, 15.1.1844; СН, 117/1857, 455.

⁴³ Ирена Грицкат, „Префиксација као средство граматичке (чисте) перфективизације“, *Јужнословенски филолоџ* 1–2 (1966–1967), 203.

⁴⁴ АС, ДС, 35/1844, Савет кнезу Александру, Београд, 15.1.1844.

⁴⁵ Ђорђе Петровић, *Речникъ закона', уредба', уредбены ѿройиса' и ѿр. и ѿр. изданы у Княжесѣву Србији од 1827. до ѿловине 1854. год.*, Београд 1856, 371–380; *Зборник закона* 9/1857, 73.

са дететом, општи старатељ који ће постојати при окружним судовима и примирителни суд (чл. 159 СГЗ). Уколико је отац детета у свом завештању назначио некога за старатеља, он ће бити постављен за татора. Ако то није случај, суд ће на ту дужност поставити некога од лица поменутих у чл. 159 СГЗ (чл. 160 СГЗ).⁴⁶

Старатељски суд⁴⁷ је био у обавези да се са старатељем побрине о томе да се изврши попис стараниковог имања, а након тога се доносила одлука шта ће се од тог имања продати, а шта задржати (чл. 170 СГЗ). Ову одредбу понавља и *Уредба о њосџуџу и руковању са џуџиларним новџима и с џокреџним имањем*, издата 1852, уз додатак да ће од дететовог имања бити продато само оно што не доноси никакав приход.⁴⁸ Извори указују на то да се приликом примене ових прописа наилазило на озбиљне тешкоће.

Међу чланцима из броја 39 *Србских новина* налази се један у којем пише да народ, ако мајка детета обећа да се неће поново удавати⁴⁹, скрива пупиларна имања од пописа. Министарство правде је у децембру 1851. обавестило Министарство унутрашњих дела да срески начелници у Шабачком округу пописе пупиларних имања спроводе тек после три или четири месеца, а понекад чак и две или три године након смрти стараниковог оца, а има и случајева да се попис сачини тек пошто је имање сасвим упропашћено. Ужички окружни суд известио је 1846. Министарство правде о лошем обичају народа свог округа да из имања стараника прави толико неумерене трошкове за даће и парастосе да се пупиларна маса до одлуке о њеној даљој судбини преполови или чак сасвим исцрпи. Овај проблем очигледно је сматран за врло озбиљан, јер се поводом њега законодавна власт огласила одлуком да се народ посаветује да убудуће из пупиларних имања мање троши у горњу сврху. Министарство правде је с тим у вези судовима 4. новембра 1846. издало распис да на тај проблем посебно опомену старатеље.⁵⁰

Имањем задржаним за стараника био је дужан да управља старатељ, који је у обављању те дужности био подвргнут надзору суда (чл. 172 СГЗ). Велике обавезе судова око пупиларних имања ишле су на уштрб њихове ефикасности у решавању других предмета. Тражећи излаз из те ситуације, Министарство правде разматрало је 1858. следећа решења: 1) да се, по узору на друге земље, у Србији уведе породични савет задужен да води бригу о

⁴⁶ *Законик*, 29–30.

⁴⁷ За питања старатељства били су надлежни окружни судови.

⁴⁸ *Законик*, 32; *Зборник закона* 6/1853, 147.

⁴⁹ Разлог поменутог обећања може се видети у истом том чланку. Његов аутор, наиме, скреће пажњу да очуси стараниковим имањем управљају тако да га сасвим потроше. СН, 39/1851, 152.

⁵⁰ *Зборник закона* 3/1847, 145–146; СН, 39/1851, 152; АС, МУД-П, ф. XV, р. 106, Министарство правде Министарству унутрашњих дела, децембра (sic!) 1851; Ђ. Петровић, 382.

стараницима и њиховом имању; 2) да се старање о пупилама повери општинама; 3) да се у сваком срезу или округу уведу посебни органи надлежни за старанике. Све те идеје одбачене су као неизводиве. Министарство правде и петочлана комисија саставили су нацрт закона о „управитељству пупилског имања”, телу које би надзирало старатељево руковање имањем стараника. Комисија за преглед тог пројекта заузела је став да би постојање само једне такве установе судовима било од врло мале помоћи, па је сугерисала да се ипак уведу окружне пупиларне управе. Међутим, *Успројеније окружни њуипилски старанителства*, чији пројекат је комисија израдила, донето је тек после пада уставобранитеља, 31. децембра 1858.⁵¹

СГЗ је старатељу и суду ставио у дужност да настоје да се капитал стараника увећа давањем његовог новца на каматни зајам (чл. 169 и 172). У писму Министарства правде Савету од 17. марта 1856. износи се податак да су многе пупиларне новчане масе неискоришћене. Питање је да ли се за то могу окривити старатељи и судови; треба имати у виду да је Министарство правде 1852. неискоришћеност неких пупиларних маса објаснило тиме што је камата на зајам из њих 10%, док се новац из државне касе издаје уз камату од 6%.⁵²

Према члану 5 *Настављенија о њуипиларном деловодству*, продаје пупиларних имања требало је обављати на лицитацији. Један случај из праксе Апелационог суда I одељења навео је почетком 1856. Министарство правде да Савету предложи измену тог прописа, према којој би било дозвољено да се ствари стараника продају и мимо лицитације, али једино уколико би се тим путем за њих могло добити најмање за трећину више од њене процењене вредности. Савет и кнез Александар одбили су предложену измену, уз образложење да лицитација пружа највећу гаранцију да неће бити злоупотреба са имањем стараника.⁵³

Судећи по неким изворима, законодавна власт није била у праву. Министарство правде јавило је у децембру 1851. Министарству унутрашњих дела да се у Шабачком округу продаје пупиларних имања врше тек два, три, шест или девет месеци после пописа имања, да се ствари које се продају на добош дају на вересију и да срески начелници ради уштеде трошкова често одсуствују са лицитација, што има за последицу да се продаја имања обави

⁵¹ *Законик*, 32; *Зборник закона* 11/1858, 172–194; АС, ДС, 687/1858, Министарство правде Савету, Београд, 21. јул 1858; Нацрт закона о управитељству пупилског имања; Комисија за преглед нацрта управитељства пупилског имања Савету, Београд, 17. септембар 1858; Ивана Крстић Мистрицеловић, „Закон о старатељству из 1872. године – једна епизода декодификовања Српског грађанског законика”, *Српски грађански законик – 170 година* (ур. Милена Полојац, Зоран С. Мирковић, Марко Ђурђевић), Београд 2014, 422.

⁵² АС, ДС, 476/1852, Министарство правде Савету, Београд, 16. април 1852; АС, ДС, 224/1856, Министарство правде Савету, Београд, 17. март 1856.

⁵³ Ђ. Петровић, 373; *Зборник закона* 9/1857, 73–74.

по много нижој цени него у њиховом присуству. Посланици Подринског округа жалили су се на Светоандрејској скупштини да се продаје ствари стараника извршавају по ниским ценама и да новци добијени на тим продајама наредних неколико месеци остану у рукама среских начелника.⁵⁴

Старатељ има право на награду за обављање старатељске дужности (чл. 178 СГЗ). У уводу *Уредбе о њосџуџку и руковању са џуџиларним новцима и с џокреџним имањем* стоји да је стари обичај код Срба да се неко прихвати старатељства без икаквог интереса. Да ли се народ у време доношења Уредбе држао тог обичаја, остаје да се провери у даљим истраживањима.⁵⁵

6. ЗАКЉУЧАК

На брачну и усвојену децу у доба уставобранитеља односио се само један правни акт, а на ванбрачну децу и пупиле више њих. У тој чињеници вероватно се огледа став законодавца да су деца његова брига само ако су угрожена. У супротном, њима треба да се баве родитељи и држава се у њихов однос не меша. Уосталом, у претходним поглављима може се уочити да акти државних органа пружају сазнања о угроженим категоријама деце, а не о брачној. О њиховом животу више се дознаје из пера појединаца разних струка који су га пратили.

Раскорак између нормативног и фактичког – универзална појава у свету права – откривен је и у примени уставобранитељског законодавства о деци. Када је реч о брачној деци, за то су криви њихови родитељи. Што се пак тиче ванбрачне деце и пупила, одговорност за то у првом реду сноси државни органи. Колики је степен кривице родитеља и државних органа, односно колики је тачно јаз између норми и стварности, не може се казати. То је на будућим истраживачима да утврде; писци овог дела надају се да су им за то дали смернице и подстрек.

---

⁵⁴ АС, МУД-П, 1851, ф. XV, р. 106, Министарство унутрашњих дела Министарству правде, децембар 1851; А. Раденић, 71.

⁵⁵ *Законик*, 33–34; *Зборник* 6/1853, 147.

*Gordana M. Drakić, Ph.D., Associate Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
G.Drakić@pf.uns.ac.rs*

*Maša M. Kulauzov, Ph.D., Associate Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
M.Kulauzov@pf.uns.ac.rs*

*Uroš N. Stanković, Assistant with Ph.D.
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
U.Stankovic@pf.uns.ac.rs*

Children in the Principality of Serbia during the Reign of the Defenders of the Constitution – Legislation and Small Images of Reality

Abstract: *The article treats several provisions of family law regulations introduced during the rule of defenders of the constitution regarding parental law, adoption, foster care and guardianship and their application in practice. The position of children born in and out of wedlock, adopted children and children under guardianship are analysed separately. The authors tend to determine whether there is a gap between the letter of the law and reality.*

The answer to that question is positive. Concerning marital children, such practice was due to the behaviour of their parents. However, authorities bear the responsibility for misapplication of laws in respect of non-marital children and children under guardianship. The exact extent of divergence between regulations and reality is yet to be determined.

Keywords: *children, history of family law in Serbia, Serbian Civil Code, parental law, adoption, guardianship, foster care.*

Датум пријема рада: 20.09.2018.